

4. ISTORIJOS POLITIKA IR ATMINTIES KARAI

Medžiaga mokiniui

(Parengė Sandra Grigaravičiūtė, 2023 08 28)

A. TEMOS TEORINĖ DALIS

1 potemė. Interpretacijos vieta istorinio tyrimo struktūroje

(Probleminis klausimas: Kaip atskleisti interpretacijų paslaptis?)

1.1. „Istorija yra interpretacija“ (Carr, 1999, 24)

Istorinis pasakojimas yra **per interpretaciją sukonstruota praeitis**. Istoriko ar istorikės mokslo straipsnis ar monografija yra tam tikra interpretacija. Skirtingai, nei istoriniuose metraščiuose ar dienoraščiuose, istorikų ar istorikų tekstuose, praeities įvykiai yra ne fiksuoti, o sukonstruoti per interpretacijas (Ford, 2016). Interpretacija – tarsi užšifruota esemes žinutė, kurią istorikas ar istorikė siunčia savo skaitytojų auditorijai. Tereikia mokėti ją perskaityti.

1.2. Istoriko ar istorikės interpretacija taip pat yra tyrimo šaltinis

Istoriko ar istorikės interpretacija taip pat yra tyrimo šaltinis, kuri įvertinę galime padaryti išvadas. Įvertinti interpretaciją, reiškia įvertinti istoriko ar istorikės tyrimo procesą (Ford, 2016). Istorijos tyrimo procese – **euristika, kritika, interpretacija** (žr. 1 schema), – pastaroji sudaro tyrimo baigiamąjį etapą (pakopą). Jo metu surinkti ir kritiškai įvertinti šaltiniai (juose esantys faktai) susiejami į vientisą visumą, vientisą praeities vaizdą (Norkus, 1996; Rüsen, 2007, Geschichts-Didaktik, 2003). Surastus faktus istoriniais faktais paverčia istorikas ar istorikė (Rüsen, 2007). Jis ar ji tai padaro interpretuodami. Interpretacija – kiekvieno istorinio fakto sudedamoji dalis (Carr, 1999).

1 schema. Trys istoriko ar istorikės „metodiško darbo pakopos“ arba „istorijos tyrimo metodai“

Euristika	Kritika	Interpretacija
– Formuluojamas tyrimo klausimas – Ieškoma medžiagos, kuri padėtų atsakyti į istoriko išsiskeltą klausimą	– Kritiškai įvertinama renkama ar jau surinkta medžiaga – šaltiniai. – Atrenkami faktai, medžiaga	– Susiejami į vientisą visumą atrinkti faktai, medžiaga – Formuluojama mintis, samprata (konceptija)

Sudaryta metodinės medžiagos autorės, remiantis Norkus, 1996, 59–64; Geschichts-Didaktik, 2003, 163.

1.3. Interpretacijos apibrėžtys

Interpretaciją Z. Norkus įvardija, kaip „**pažintinį procesą**, kuriuo pavieniai istorijos faktai yra **susiejami** į vientisą visumą, į rišlų tam tikro praeities fragmento vaizdą“ (Norkus, 1996, 62). J. Rüsen`as interpretaciją apibrėžia, kaip „**istorinio tyrinėjimo operaciją**, kuri per šaltinių kritiką surastus praeities faktus intersubjektyviai patikrina ir **sujungia** su laiko tėkme, kuri gali būti pavaizduota kaip istorija“ (Rüsen, 2007, 124). Hilke Günther-Arndt interpretacija vadina „šaltinio turinio **minties ir prasmės sukūrimą**, atsižvelgiant klausimo formuluotę“ (Geschichts-Didaktik, 2003, 163). Z. Norkaus (1996), J. Rüsen (2007), H. Günther-Arndt (2003) interpretaciją suvokia, kaip **procesą** (pažintinį, istorinio tyrinėjimo, šaltinio turinio minties ir prasmės kūrimo), kurio metu įvyksta faktų susiejimas, sujungimas, minties ir prasmės sukūrimas.

1.4. Interpretavimo formos

J. Droyzenas išskyrė keturias interpretavimo formas (žr. 2 schema): pragmatinę, sąlygų, psichologinę ir idėjų (Norkus, 1996). **Pragmatine** interpretacijos forma siekiama išsiaiškinti ir nustatyti, – istorinį veikėją, jo veiksmus ir jų chronologinę seką, veikimo tikslus ir motyvus (kas, ką, kada ir kodėl padarė). **Sąlygų** forma padeda istorikui ar istorikei įvertinti gamtines, technologines sąlygas, kuriose veikia istorinis veikėjas ir jų įtaką veiklai. **Psichologinė** forma padeda pažinti istorinį veikėją, jo charakterį, pažiūras. **Idėjų** forma padeda istorikui ar istorikei

„atskleisti formaliąsias veiksmų priežastis“ (Norkus, 1996, 63), išvelgti tendencijas, istorinio veikėjo veiksmais išreiškiamas to laikmečio idėjas. Kitaip tariant, **idėjų** forma sudaro sąlygas suprasti ir atskleisti „istorinę tiesą“, o tai ir yra istorijos pažinimo tikslas (Norkus, 1996, 63).

2 schema. Keturių interpretavimo formos (pagal J. Droyseną)

Pragmatinė	Sąlygų	Psichologinė	Idėjų
Aiškinama, kas, ką, kada ir kodėl padarė	Aiškinama, kokios gamtinės, technologinės sąlygos lėmė istorinio veikėjo veiksmus	Aiškinama, koks buvo istorinis veikėjas (charakteris, pažiūros)	Aiškinama, kokios laikmečio tendencijos, istorinio veikėjo veiksmais išreiškiamos to laikmečio idėjos (pvz., laisvės, lygybės, brolybės; klasių kovos)

Sudaryta metodinės medžiagos autorės, remiantis Norkus, 1996, 62–63.

1.5. Interpretuojame faktus

Imkime visiems gerai žinomą faktą – 1917 m. gruodžio 11 d. Lietuvos Tarybos pareiškimą, kuris buvo pasirašytas visų (20) jos narių. Be istoriko ar istorikės interpretacijos, – tai tik faktas. Istoriniu faktu jį paverčia istoriko ar istorikės interpretacija. Štai kelios iš jų.

A šaltinis. „Gruodžio 11 d. aktas pravertė Vokietijai Bresto taikos derybose, tačiau jo pasirašymas sukėlė didelį Lietuvos žmonių nepasitenkinimą, protestavo lietuviai Rusijoje ir JAV <...>. Tai buvo žingsnis atgal, palyginti su Vilniaus lietuvių konferencijos nutarimu“ (Eidintas, 1991, 11).

(*Komentaras: pareiškimas vertinamas neigiamai („pravertė Vokietijai“, „sukėlė žmonių nepasitenkinimą“, „žingsnis atgal“); laikomasi sovietinės įvykio interpretacijos*)

B šaltinis. „Vokiečiams rūpėjo pasinaudoti šiuo aktu Bresto derybose ir atskirti Lietuvą nuo Rusijos. <...> gruodžio 11 d. akto pasirašymas sukėlė lietuvių pasipiktinimą, nes jie nežinojo visų Tarybos diplomatijos niuansų <...>. Gruodžio 11 d. aktas buvo labai pavojingas, nes juo remdamasi, Vokietija galėjo aneksuoti Lietuvą“ (Gumuliauskas, 2010, 105).

(*Komentaras: pareiškimas vertinamas neigiamai (vokiečiams pravertė derybose, Lietuva atsiskirta nuo Rusijos; sukėlė pasipiktinimą; buvo pavojingas, nes sudarė sąlygas aneksijai; laikomasi sovietinės įvykio interpretacijos*)

C šaltinis. „Tokiose sunkiose sąlygose Taryba stengėsi pasiekti, kas tik buvo galima. Ji pirmiausia pareiškė savo atsiskyrimą nuo Rusijos ir nepriklausomos valstybės atstatymą su sostine Vilnium. Tą savo pareiškimą (1917 m. gruodžio 11 d.) Taryba turėjo surišti su pažadais sudaryti militarinę ir ekonominę sąjungą su Vokietija (*Lietuvos istorija*, 1989, 541–542).

(*Komentaras: vertinimas objektyvus, įvertinti teigiami ir neigiami padariniai; teigiami: atstatyta nepriklausomo Lietuvos valstybė, atsiskirta nuo Rusijos ir nuo „visų valstybinių ryšių, kurie yra buvę su kitomis valstybėmis“; neigiami: turėjo pasižadėti sudaryti „militarinę ir ekonominę sąjungą su Vokietija“*)

D šaltinis. „Šis dokumentas yra laikomas vienu reikšmingiausių Lietuvos Tarybos dokumentų. Svarstant ir priimant Vasario 16-osios Aktą, gruodžio 11-osios nutarimas nuolat minimas kaip referencinis dokumentas, o vėliau, po diplomatinio laviravimo, jis tampa pagrindu pripažinti Lietuvos valstybę 1918 m. kovo 23 d.“ (Lietuvos Tarybos 1917 m. gruodžio 11 d. deklaracija (originalas), 2018, 109)

(*Komentaras: vertinamas teigiamas: „reikšmingiausias dokumentas“, „referencinis dokumentas“ Vasario 16-ajai; pagrindas pripažinti Lietuvos valstybę; viena naujausių interpretacijų*)

E šaltinis. „Tarptautinės teisės požiūriu, pasak Gregorijaus Rutenbergo, 1917 m. gruodžio 11 d. pareiškimas gali būti vertinamas kaip „Lietuvos *de facto* pripažinimas iš Vokietijos pusės“. Jį buvo galima laikyti „paruošiamuoju pripažinimu, įvykusi prieš galutinį pripažinimą“, kas ir įvyko 1918 m. kovo 23 dieną“ (Grigaravičiūtė, 2019, 54; Rutenbergas, 1927, 48).

(*Komentaras: vertinamas teigiamai, kaip Lietuvos de facto pripažinimas*)

F šaltinis. „Lietuvos Taryba 1917 m. gruodžio 11 d. priėmė su okupantais suderintą nutarimą, skelbiantį Lietuvos valstybės atkūrimą su sostine Vilniumi ir buvusių valstybinių ryšių nutraukimą; nutarimas numatė faktinį Lietuvos pajungimą Vokietijai. Šiuo nutarimu lietuvių buržuazija ir Vokietijos imperialistai išreiškė bendrą siekimą atskirti Lietuvą nuo revoliucinės Rusijos ir besikuriančios Lenkijos valstybės“ (Noreikienė, Zinkus, 1986, 70).

(*Komentaras: vertinimas neigiamas, tačiau įvardinti ir teigiami dalykai, juos parodant kaip neigiamus; teigiami: paminėtas Lietuvos valstybės atkūrimas ir atsiskyrimas nuo Rusijos ir Lenkijos; neigiami: paminėtas numatomas (ne įvykęs, o numatomas) faktinis pajungimas Vokietijai; standartinis sovietinis vertinimas, siekiant parodyti, kad Lietuvos Taryba buvo vokiečių „imperialistų“ statytinė*)

1.6. Kodėl istoriją tenka nuolatos perrašinėti iš naujo?

Žvelgdami į istorikų ir istorikų 1917 m. gruodžio 11 d. Lietuvos Tarybos pareiškimo interpretacijas, matome jų įvairovę. Ką tai reiškia? Tai reiškia, kad nėra ir negali būti vienos „teisingos“ istorinio įvykio interpretacijos, nes laikui bėgant kinta istorikų ir istorikų supratimas

apie save, apie visuomenę, apie žmoniją. Kitaip tariant istorikė ar istorikas žvelgia į visa tai iš kitos laiko perspektyvos, nes istorija nėra pasibaigusi, istorija tęsiasi (Anzenbacher, 1992). Interpretacijos kinta dėl naujų atrastų šaltinių (pvz., Vasario 16-osios aktas). Tiek dėl atrandamų naujų istorijos šaltinių, faktų juose, tiek dėl besikeičiančios laiko perspektyvos, faktus tenka iš naujo interpretuoti, o istoriją – perrašyti (Anzenbacher, 1992). Interpretacijų įvairovė taip pat reiškia, kad nėra amžinų ir nekintančių interpretacijų, kad visos istorikų ar istorikų interpretacijos yra laikinos. Įvykiai gali būti iš naujo įvertinti ir naujai interpretuoti (*Quality history education in the 21st century*, 2018, 20).

2 potemė. Dezinformacija, „netikros naujienos“, istorinė propaganda, *atminties karai*

(*Probleminiai klausimai: Kaip interpretacija susijusi su dezinformacija, „netikromis naujienomis“ ir istorine propaganda? Kodėl kyla atminties karai?*)

2.1. Kas bendro tarp dezinformacijos, „netikrų naujienų“ ir istorinės propagandos?

Pirma, jas visas sieja faktai (informacija) ir jų atitinkama **interpretacija**. *Antra*, jos visos skleidžiamos sąmoningai, siekiant labai konkrečių tikslų (žr. 1 lentelę). *Trečia*, jomis siekiama klaidinti, daryti įtaką ar spaudimą, paveikti ar formuoti viešąją nuomonę, manipuliuoti žmonių jausmais ir veiksmais, juos valdyti, pakirsti pasitikėjimą. *Ketvirta*, jos visos vykdomos viešai, išskyrus dezinformaciją, kuri gali būti vykdoma ir slapta. *Penkta*, jos visos vykdomos raštu, nors dezinformacija gali būti vykdoma ir žodžiu (pvz., radijo bangomis).

1 lentelė. Dezinformacijos, „netikrų naujienų“ ir istorinės propagandos bendri bruožai

Būdingi bruožai	Dezinformacija	Netikros naujienos	Istorinė propaganda
Atitinkama faktų interpretacija	+	+	+
Siekis klaidinti, daryti įtaką ar spaudimą, paveikti ar formuoti viešąją nuomonę, manipuliuoti žmonių jausmais ir veiksmais, juos valdyti, pakirsti pasitikėjimą	+	+	+
Vykdoma viešai	+*	+	+
Vykdoma raštu	+**	+	+
Skleidžiamos sąmoningai, siekiant konkrečių tikslų	+	+	+

* Gali būti vykdoma ir slapta. ** Gali būti vykdoma ir žodžiu. Sudaryta metodinės medžiagos autorės, remiantis istoriografijos analize.

2.2. Dezinformacija

Dezinformacija – tai sąmoningas klaidinančių žinių skleidimas, siekiant formuoti ar paveikti viešąją nuomonę, asmenį ar organizaciją (Burinskaitė, 2007; Misinformation and Disinformation). Dezinformacija gali būti atvira ir slapta. Atvirai (legaliai) dezinformacija platinama per politikus, diplomatus, oficialią spaudą. Slapta (nelegaliai) dezinformacija skleidžiama per įtakos agentus (tarnautojus, mokslininkus, rašytojus, darančius įtaką verslo politinei ir akademinėi aplinkai; žurnalistus), suklastotus dokumentus, fasadines organizacijas (pvz., Pasaulio taikos taryba, Nacionalinis gelbėjimo komitetas, 1991 m.) (Burinskaitė, 2007). Sovietų Sąjungoje dezinformacijos tarnyba buvo įkurta 1947 m. (Burinskaitė, 2007). Dezinformacijai ji naudojosi „žurnalistais, mokslininkais, menininkais, įtakos agentais ir sukurtomis fasadinėmis organizacijomis“ (Burinskaitė, 2007).

Dezinformacija skleidžiama žodžiu ir raštu. Platinami suklastoti dokumentai (nuotraukos, rankraščiai, laiškai, sumontuoti telefono pokalbiai). Vienos klastotės siunčiamos konkreitiems asmenims, pareigūnams, kitos – visuomenei, siekiant paveikti viešąją nuomonę (Burinskaitė, 2007). Dezinformacijai skleisti buvo naudojami ir lapeliai, pamfletai, faksimilės, reprodukcijos, suklastoti asmeniniai laiškai, bankų dokumentai.

Ištrauka iš V. Bulvičiaus knygos „Karinis valstybės rengimas“:

„Didžiojo karo metu dar plačiai buvo praktikuojami „belaisvio laiškai“. Tuose laiškuose tariamas belaisvi labai gražiomis spalvomis piešdavo gyvenimą nelaisvėje, ragindavo ir kitus į nelaisvę pasiduoti. Plačiai buvo praktikuojamas ir laikraščių padirbinėjimas. Menkiau susipratęs prancūzas gaudavo kurį nors Paryžiaus dienraštį, kuriame visas tekstas būdavo, kaip ir kitų to nr. egzempliorių, o tik poroje vietų būdavo įterpta tai, ką norėjo priešas paskleisti. Galop ištisa

propagandinė literatūra buvo sukurta agituoti svetimų tautybių piliečiams „mozaikinėse“ valstybėse“ (Bulvičius, 1939, 317).

2.3. Netikros naujienos

Netikros naujienos – „socialinis reiškiny, susijęs su dezinformacija, dezorientacija ir kitų formų manipuliacija tinkle“ (Skarzauskiene, Maciuliene, Ramasauskaite, 2020). Jų tikslas – paveikti visuomenės nuomonę (Lazer, Baum, Grinberg, Friedland, Joseph, Hobbs, Mattsson, 2017). Netikros naujienos ypatingą mastą įgavo dėl interneto ir internetinės socialinės žiniasklaidos plėtros (Skarzauskiene, Maciuliene, Ramasauskaite, 2020). Terminas netikros naujienos „Fake News“ buvo panaudotas 1925 m. žurnale „Harper`s“ straipsnyje „Netikros naujienos ir visuomenė“ (Lazer, Baum, Grinberg, Friedland, Joseph, Hobbs, Mattsson, 2017).

Ištrauka iš straipsnio „Netikros naujienos ir visuomenė“:

„Kai naujienų klastotojas gaus prieigą prie spaudos telegramų, visi sąžiningi redaktoriai nebegalės atitaisyti jo daromų piktadarybių. Redaktorius gavęs naujieną telegrafu, neturi galimybės patikrinti jos autentiškumo, kaip tai darytų vietinio pranešimo atveju. „Associated Press“ narių biurai šioje šalyje yra sujungti vienas su kitu ir naujienų rinkimo bei platinimo centrais telegrafo laidų sistema, kuri viena grandine penkis kartus apjuosia visą pasaulį. Tai labai jautrus organizmas. Pridėkite pirštą prie jo Niujorke, o jis vibruoja San Franciske“.

Netikros naujienos apibrėžiamos, kaip „melaginga, dažnai sensacinga informacija, skleidžiama prisidengiant naujienų pranešimais“ (Skarzauskiene, Maciuliene, Ramasauskaite, 2020). Šiandieniniame pasaulyje dezinformacija, dažniausiai siekiama pakirsti pasitikėjimą valdžios ir valstybės institucijomis (vyriausybė, akademinė bendruomenė, mokslu, sveikatos apsaugos sistema) ir taikią pasaulio tvarką palaikančiomis demokratinėmis institucijomis (NATO, ES) (Skarzauskiene, Maciuliene, Ramasauskaite, 2020).

2.4. Istorijos propaganda

Istorijos propaganda – tikslingas istorijos faktų **interpretavimas**, siekiant ideologinių, politinių ar kitų (pvz., karo) tikslų. Istorinės propagandos pavyzdžių galime rasti įvairių laikotarpių spaudoje. Pvz., sovietmečiu, 1926 m. gruodžio 17 d. Lietuvoje įvykdytas perversmas vadinamas „fašistiniu“ (Viktoras, 1940, 2.). Ta pati interpretacija girdima iš 1991 m. iš Nacionalinio gelbėjimo komiteto (Lietuvoje). Jis „savo veikla siekė sudaryti įspūdį, esą besipriešinančią profašistinę valdžią Lietuvoje vertė patys žmonės. Taip pat buvo norima įteigti, kad per Sausio 13-osios įvykius Lietuvos snaiperiai šaudė į minią“ (Burinskaitė, 2007, 105). „Istorinės propagandos analizė leidžia tyrėjams ir istorikams pamatyti, kaip ir kodėl žiniasklaida **darė įtaką** to meto žmonėms“ ir suvokti, kokią „reikšmę ji turėjo **formuojant nuomonę** ir, kaip laikui bėgant buvo įtvirtinami mitai apie <...> marginalizuotas grupes“ (Simons, 2022).

2.5. Atminties karai

Interpretacija vienija ne tik dezinformaciją, „netikras naujienas“ ir istorinę propagandą, bet ir *atminties karus*. Šį terminą politikai, istorikai ir žurnalistai pasiskolino iš psichologo Frederick`o Crew`o (1995). *Atminties karais* buvo įvardyti Vidurio ir Rytų Europoje vykstantys istorikų ir istorikų ginčai dėl Antrojo pasaulinio karo **interpretacijos** (How ‘Memory Wars’ Fuel the Conflict in Russia and Ukraine, 2022). Ginčai, kaip rodo šiuo metu Ukrainoje vykstantis karas, tebesitęsia, nes Rusijos politikai laikosi nuostatos, kad „istorija – tai pasakojimas, kurį pasakoja nugalėtojai“ (Cohen, 2001) ir dėl to 2022 m. reikia „denacifikuoti Ukrainą“ (Rusijos karinė invazija į Ukrainą). Lietuvoje apie *atminties karus* imta kalbėti 2004 m., įstojus į Europos Sąjungą. Iš pradžių žurnalistų vartotas „atminties konfliktų“ terminas (Šindeikis, 2004), vėliau – atminties karai. Tai ne atsitiktinumas. Dabartis, kaip ir istorija, yra kuriama, o kuriant bendrą Europos ateitį, reikia susitarti dėl praeities interpretacijos, labai svarbios bendros atminties kūrimui (Cohen, 2001).

Ištrauka iš A. Šindeikio straipsnio „Atminties konfliktai kaitina aistras“:

„XXI amžius tampa **istorijos atminties** amžiumi. Šią vis dažniau kartojamą frazę patvirtina naują skambesį įgaunančios diskusijos **dėl santykio su praeitimi** Vidurio Europoje. Vienose šalyse dar tik bandoma suvokti, kas gi atsitiko su piliečių likimais, kitose jau prasideda **aršūs konfliktai dėl prarasto turto** ar **žeminančios pabėgėlio savijautos**. Bandoma rasti naujus senų problemų sprendimus. Aišku tik viena – prisimindami istoriją ir nuoskaudas

turime galvoti ne tik apie praeitį, bet apie dabartį ir ateitį. Ir bandyti **rasti būdą, kaip sugyventi naujoje Europoje** ir savo sprendimais bei elgesiu **neskatinti savo kaimynų ir partnerių priešiško**“ (Šindeikis, 2004).

Ištrauka iš A. Bumblauskos studijos „Lietuvos Didžioji Kunigaikštija ir jos tradicija“:

„Vis dėlto naujos LDK atmintys formuojasi ne tik Lietuvoje, bet ir Baltarusijoje (LDK kaip baltarusių valstybė ir šandienės tapatybės svarbiausias komponentas), Rusijoje (LDK kaip demokratinė Rusijos valstybės alternatyva), Lenkijoje (LDK ir Lenkijos unija kaip ES prototipas). Lietuvai LDK reminiscencija šiuo aspektu turėtų reikšti ir Europos regiono rekonstrukcijos siekinį. <...> Ne tiek pati LDK istorija (nors ir ji), kiek šios istorijos teikiamos galimybės tapti šiuolaikinių tautų ir valstybių, o ir viso regiono atminties vieta. Nesvarbu, kad iš pradžių vyks argumentų varžybos – kam turi priklausyti Mindaugas ir Vytautas, Jogaila ir Lietuvos Statutai, Radvilos ir Chodkevičiai, kaip pasidalyti Mikalojaus Husoviano ir Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus, Adomo Mickevičiaus ir Czesławo Miłoszo kūrybą. Svarbu, kad istorijos, kultūros ir paveldo siužetai taptų bendri visam regionui. Šiuos siužetus reikia ne karpyti, o skaityti. Tai ir galėtų tapti naująja Lietuvos ir Europos Rytų partnerystės programos dalimi“ (Bumblauskas, 2010, 11)

Atminties karai vyksta tarp šalių, vienos šalies, tautos viduje (Žmuida, 2022), o jų esmė – politinis ginčas dėl istorinio įvykio **interpretacijos** ar įamžinimo (How ‘Memory Wars’ Fuel the Conflict in Russia and Ukraine, 2022). E. Žmuida (2022) išskyrė **vidinius** ir **invazinius** atminties karus. **Invaziniai atminties karai** gali būti trumpalaikiai (okupacijos metu) ir ilgalaikiai (kai kraštas aneksuojamas). Trumpalaikių atminties karų metu okupantas pakeičia miestų gatvių, aikščių pavadinimus. Ilgalaikių atminties karų metu, okupantas naikina buvusią atminties kultūrą (Žmuida, 2022). Šiuo metu, ko gero, didžiausias vidinis atminties karas Lietuvoje vyksta dėl Justino Marcinkevičiaus atminimo įamžinimo (Rengiama diskusija dėl J. Marcinkevičiaus įamžinimo 2023 08 22. BNS).

Ištrauka iš 2023 08 22 BNS pranešimo:

„Siekdami suprasti, kokį norime matyti prie Lietuvos rašytojų sąjungos esantį skverą, kuriam nuo 2020 metų suteiktas J. Marcinkevičiaus vardas, ir koks architektūrinis-skulptūrinis sprendimas vienyty, kiek tai įmanoma, skirtingas nuomones išsakančias visuomenės grupes ir stiprintų santarvės jausmą, rengiame atvirą diskusiją“, – nurodoma pranešime. <...> Poetas, dramaturgas, vertėjas, akademikas bei visuomenės veikėjas J. Marcinkevičius (1930–2011) per kūrybos metus išleido apie 50 eilėraščių, vaikų poezijos, dramaturgijos, esė, publicistinių knygų, tarp žymiausių jo kūrinių – dramatinė trilogija „Mindaugas“, „Mažvydas“, „Katedra“. Rašytojas buvo aktyvus Lietuvai atkuriant nepriklausomybę, dalyvavo Sąjūdžio veikloje, tačiau dalis literatūrologų ir istorikų nevienareikšmiai vertina jo vaidmenį ir kai kuriuos kūrinius sovietmečiu. Jis 1957 ir 1969 metais yra pelnęs LSSR valstybinę premiją, 2001-aisiais – Lietuvos nacionalinę kultūros ir meno premiją.“

Istorinių įvykių interpretacija, ypač dvišalių santykių istorijoje, vis dar išlieka labai svarbiu atminties karų lauku. Iki šiol išlieka aktuali 1940 m. birželio 15 d., 1940 m. liepos 21 d. ir 1940 m. rugpjūčio 3 d. įvykių interpretacija. Rusija, pasitelkusi istorinę propagandą įrodinėja, kad Lietuvoje 1940 m. birželio 15 d. Lietuva „savanoriškai įstojo į Sovietų Sąjungą“.

Ištrauka iš D. Okunev straipsnio „Pašai pa ir pažeminimas“: kaip pabaltiečiai prašėsi į SSRS“:

„1940 m. liepos 21 d. Lietuvos, Latvijos ir Estijos parlamentai paskelbė apie sovietų valdžios įvedimą savo respublikose ir priėmė prisijungimo prie SSRS deklaracijas. Po dviejų savaičių šios šalys buvo priimtos į Sovietų Sąjungą. Šiuolaikinėse Baltijos šalyse 80 metų senumo įvykiai laikomi sovietinės okupacijos, kuri su pertrauka dėl vokiečių okupacijos truko kiek daugiau nei pusę amžiaus, pradžia.“ (Okunev, 2020)

3 potėmė. Istorinė atmintis ir istorijos politika

(*Probleminis klausimas*: Kodėl valstybei būtina istorijos (istorinės atminties) politika?)

3.1. Šventinių ir atmintinų dienų įstatymai

„Politinis režimas ar santvarka neįgyja stabilumo tol, kol jo neįteisina tam tikros bendruomenės atmintis, jos narių identiteto dalimi tapusios bendrų kovų, laimėjimų, kančių ar sudėtų aukų reprezentacijos“ (Norkus, 2007). Jas (reprezentacijas) istorine atmintimi paverčia jų indėlis į visuomenės identiteto formavimą (Norkus, 2007). Bendros šventės ir atmintinos dienos stiprina Lietuvos piliečių istorinę atmintį ir identitetą, stabilizuoja esamą politinę santvarką. Tai suvokdama Lietuvos Respublikos Aukščiausioji Taryba-Atkuriamasis Seimas 1990 m. spalio 19 d. svarstė pirmąjį Lietuvos Respublikos švenčių ir atmintinų dienų įstatymo projektą (LR AT-AS, 32 PS, 17).

Svarstymų metu buvo siekiama atsižvelgti į Lietuvos Mokslų Akademijos Istorijos instituto istorikų, Lietuvos vyskupijų liturginės komisijos, Lietuvos tremtinių sąjungos, Darbininkų sąjungos, Žygeivių sąjungos ir kitų visuomenės organizacijų nuomonę bei pasiūlymus (LR AT-AS, 32 PS). Daugiausiai ginčų kilo dėl atmintinų dienų, todėl įsiklausyta į P. Varanausko pasiūlymą, – „tos atmintinos dienos dar tegul „susiguli“ ir iniciatyva tegul eina iš apačios, o nebūna numesta iš viršaus“ (LR AT-AS, 35 PS, 42). Į pasiūlymą įsiklausyta, atmintinų dienų įstatymo priėmimas buvo atidėtas, priimtas tik šventinių dienų įstatymas.

Šventinių dienų sąrašė nerasite kovo 11-osios. Ją į atmintinų dienų sąrašą, kaip „Nepriklausomybės atkūrimo dieną“ įtraukti pasiūlė Mažeikių rajono darbininkų sąjungos taryba (LR AT-AS, 32 PS, 17). Tačiau parlamentarų komisija, svarstydamą šį pasiūlymą, priėjo išvadą, kad „mes, čia esantys deputatai, kovo 11 atkūrimė Lietuvos Respubliką ir galbūt būtų nekuklu mums patiems šią dieną paskelbti švente.“ (LR AT-AS, 32 PS, 18).

3.2. Istorijos ar atminties politika?

Politikai, įstatymiškai reguliuodami, jau tris dešimtmečius kuria Lietuvos istorinės **atminties kultūrą**. Jie tai daro keisdami šventinių ir atmintinų dienų įstatymus, gatvių ir aikščių pavadinimus, steigdami specialias istorinės atminties įamžinimo ar tyrimo institucijas (pvz., Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras) (Nikžentaitis, 2021). Pokyčius lydinčios diskusijos rodo, kad identitetas ir istorinė atmintis – dažnas politinių ginčų objektas, ne tik šalies viduje, bet ir tarptautinėje erdvėje. Kaip pavadinti „kovą dėl galios veikti istorinę atmintį ir identitetą bei tos galios panaudojimą“? (Norkus, 2007). Vieni tai vadina „istorijos politika“ (Norkus, 2007), antri – „atminties politika“ (Nikžentaitis, 2021), treči – nedaro tarp jų skirtumo (Šutinienė, 2010; Nikžentaitis, 2021), o J. Rūsen`as vadina „istorijos kultūros politine dimensija“ (Rūsen, 2007).

Ištrauka iš J. Rūseno straipsnio „Kas yra istorijos kultūra?“:

„Istorijos kultūros *politinė* dimensija yra pagrįsta tuo, kad kiekvienai viešpatavimo formai reikia jos paliestųjų pritarimo, kuri labai priklauso nuo istorinio atsiminimo. Nėra jokio atsitiktinumo, kad politinis viešpatavimas reprezentuoja save daugybe istorinių simbolių. Akivaizdus pavyzdys yra nacionalinės atmintinos dienos, kurios dažniausiai turi priminti politinės bendruomenės kilmę ta forma, kad ji, kaip ilgalaikiškai tvarus darinys, atrodytų kaip pirmapradiškai įsteigtas remiantis normatyviniu būtinumu. Istorinis atsiminimas atlieka tikrą politinę įteisinimo funkciją. <...> Teisėtumas yra struktūrinis viešpatavimo gebėjimas sulaukti sau pritarimo. Istorinis atsiminimas yra esminė šio pritarimo terpė. Jis mentališkai pagrindžia politinį viešpatavimą, išreikšdamas jį prasminiuose istorinės sąmonės dariniuose, kurie tarnauja kultūriniam gyvenimo praktikos orientavimui. Ši išraiška siekia istorinio identiteto gelmes. Identiteto kūrimas įvyksta iš esmės valdžios ir viešpatavimo terpėje, būtent pavienių subjektų viduje ir tarp jų“ (Rūsen, 2007, 95).

Istorikas Alvydas Nikžentaitis pasiūlė demokratinių šalių vykdomą istorinės atminties teisinį reguliavimą vadinti atminties politika, o nedemokratinų šalių – istorijos politika (Nikžentaitis, 2021). Atminties politiką apibrėžė, kaip „institucionalizuotą veiklą, kurios tikslas aktualizuoti atrinktus atminimus reprezentacijose, ritualuose ir inscenizacijose ir daryti tai siekiant pateisinti savo tikslus ir veiksmus“ (Nikžentaitis, 2021). Yra ir kitas būdas išsirinkti, kokį terminą vartoti, – nustatyti politikos objektą.

B. TEMOS TEORINĖS DALIES ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

Šaltiniai:

1. Lietuvos Respublikos atmintinų dienų įstatymas 1997 m. liepos 3 d. Nr. VIII-397 (Suvestinė redakcija 2023-06-23. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.41597/cEJNrCICTW>) [2023 08 12]
2. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos – Atkuriamojo Seimo 1990 10 25 rytinio, 35-to posėdžio stenogramos, p. 31–71. (Tekste – LR AT-AS, 35 PS, ir psl.) Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.251013> [2023 08 12]
3. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos – Atkuriamojo Seimo 1990 m. spalio 19 d. 32-ojo posėdžio stenogramos, p. 9–20. (Tekste – LR AT-AS, 32 PS, ir psl.) Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.250998> [2023 08 12]
4. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos – Atkuriamojo Seimo 1990 10 25 vakarinio, 36-to posėdžio stenogramos, p. 3–22. (Tekste – LR AT-AS, 36 PS, ir psl.) Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAK/TAIS.251014> [2023 08 12]
5. Lietuvos Respublikos švenčių dienų įstatymas 1990 10 25, Nr. I-712. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.824> [2023 08 12]
6. Lietuvos Tarybos 1917 m. gruodžio 11 d. deklaracija (originalas). (2018) *Lietuvos valstybės atkūrimo procesas, 1917 m. liepa–gruodis. Dokumentų rinkinys*. Sudarė L. Mažylis, R. Zozaitė. Kaunas: VDU, p. 108–111.
7. *Misinformation and Disinformation: Thinking Critically about Information Sources*. <https://library.csi.cuny.edu/misinformation> [2023 08 22]
8. *Quality history education in the 21st century*. (2018) P. 20.
9. Rengiama diskusija dėl J. Marcinkevičiaus įamžinimo (2023) Publikuotas 2023 08 22. BNS. Prieiga prie interneto: <https://klaipeda.diena.lt/naujienos/lietuva/salies-pulsas/rengiama-diskusija-del-j-marcinkeviciaus-iamzinimo-1136849?komentarai?full> [2023 08 23]
10. Šindeikis A. (2004) Atminties konfliktai kaitina aistras. <http://www.veidas.lt/lt/leidinys.full/41414cf6ddc58?veidas=194831598fd07078acad8...> [2006 04 08]
11. Viktoras. (1940) Iš LKJS istorijos. *Komjaunimo tiesa*, liepos 4, p. 2.
12. Окунев, Д. (2020) «Насмешка и унижение»: как прибалты просились в СССР. 80 лет назад Прибалтика попросилась в состав СССР. In: https://www.gazeta.ru/science/2020/07/20_a_13160017.shtml [2023 08 23]

Literatūra:

1. Anzenbacher, A. (1992) *Filosofijos įvadas*. Vilnius: Katalikų pasaulis, p. 59, 222.
2. Bulvičius, V. (1939) Karinis valstybės rengimas. Kaunas: Kar. štabas, Spaudos ir švietimo skyrius. 371 p.
3. Bumblauskas, A. (2010) *Lietuvos Didžioji Kunigaikštija ir jos tradicija*. Vilnius: VU leidykla. 336 p.
4. Burinskaitė, K. (2007) Lietuvos SSR KGB dezinformacinė veikla ir paslapčių apsauga 1954–1991 m. *Genocidas ir rezistencija*, nr. 2(22), p. 91–109.
5. Carr, E. H. (1999) *Kas yra istorija?* Vilnius: Vaga, p. 24.
6. Cohen, S. (2001) Memory wars and peace commissions. *Index on Censorship*, 30 (1): 39–48. doi:10.1080/03064220108536869. S2CID 145151537. Prieiga per internetą: <https://journals.sagepub.com/doi/epdf/10.1080/03064220108536869> [2023 03 13]
7. Crew, F. (1995) The Memory Wars: Freud’s Legacy in Dispute.
8. Eidintas, A. Lietuvos Valstybės Tarybos 1917–1918 m. dokumentai. Iš: *Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai*. Sud. A. Eidintas, R. Lopata. Vilnius: Mokslas, 1991, p. 3–30.
9. Ford, A. (2016) Progress & Progression in History. LTU PGCE History, pp. 12–13, 16–17.
10. *Geschichts-Didaktik. Praxishandbuch für die Sekundarstufe I und II*. (2003) Hrsg. Hilke Günter-Arndt. Berlin, p. 163.

11. Grigaravičiūtė, S. (2019) Lietuvos Tarybos atstovavimas Vokietijoje. Pirmasis etapas (1917 m. rugsėjo 24 d.–1918 m. kovo 31 d.). *Parlamento studijos*, Nr. 27, p. 31–75. Prieitis per internetą: <http://www.parlamentostudijos.lt/Nr27/files/31-75.pdf>
 12. Gumuliauskas, A. (2010) *Lietuvos istorija (1795–2009 m.)*. Studijų knyga. Šiauliai: Lucilijus, p. 105.
 13. How ‘Memory Wars’ Fuel the Conflict in Russia and Ukraine. (2022) Publikuotas 2022 02 08. See in: <https://hsoc.gatech.edu/news/item/655307/memory-wars-fuel-conflict-russia-ukraine#:~:text=The%20term%20%E2%80%9Cmemory%20war%E2%80%9D%20describes%20political%20conflict%20fueled,of%20those%20shared%20events%20is%20World%20War%20II.> [2023 03 13]
 14. Lazer, D., Baum M., Grinberg, N., Friedland, L., Joseph, K., Hobbs, W., Mattsson, C. (2017) Combating Fake News: An Agenda for Research and Action. See in: <https://shorensteincenter.org/combating-fake-news-agenda-for-research/> [2023 08 20]
 15. *Lietuvos istorija*. (1989) Red. A. Šapoka. Fotogr. leidimas. Vilnius: „Mokslo“ leidykla, p. 541–542.
 16. Nikžentaitis, A. (2007) Kryžiaus karų epocha Lietuvos kultūrinėje atmintyje. Iš: R. Trimonienė, R. Jurgaitis (sud.). *Kryžiaus karų epocha Baltijos regiono tautų istorinėje sąmonėje*. Mokslinių straipsnių rinkinys. Šiauliai: Saulės delta, p. 236–249.
 17. Nikžentaitis, A. (2021) *Valstybė ir atmintis. Atminties kultūros ir jų reguliavimo būdai Lietuvoje, Vidurio ir Rytų Europoje*. Vilnius: LLI. 336 p.
 18. Noreikienė, S., Zinkus, J. (1986) Istorija, Lietuvos TSR istorija. *Tarybų Lietuvos enciklopedija*. Vilnius, p. 70.
 19. Norkus, Z. (1996) *Istorika*. Vilnius: Taura, p. 59–64.
 20. Norkus, Z. (2007) Istorika ir istorijos kultūros studijos: Jørno Rüseno idėjų bruožai. Iš: Rūsen J. *Istorika. Istorikos darbų rinktinė*. Sud. Z. Norkus. Vilnius: Margi raštai, p. 11–36.
 21. Rūsen, J. (2007) *Istorika. Istorikos darbų rinktinė*. Sud. Z. Norkus. Vilnius: Margi raštai.
 22. Rusijos karinė invazija į Ukrainą. In: <https://www.vle.lt/straipsnis/rusijos-karine-invazija-i-ukraina/> [2023 08 23]
 23. Rutenbergas, G. (1927) Lietuvos, kaip nepriklausomos valstybės, susikūrimas ir jos pripažinimas tarptautinės teisės šviesoje. *Teisė*. Nr. 11, sausis–birželis, p. 48.
 24. Simons S. (2022) Context Of History And Historical Propaganda. March 20. See in: <https://theowp.org/context-of-history-and-historical-propaganda/>
 25. Skarzauskiene, A., Maciuliene, M., Ramasauskaite, O. (2020) The Digital Media in Lithuania: Combating Disinformation and Fake News. *Acta Informatica Pragensia*, 9(2), 74–91 DOI: 10.18267/j.aip.134
 26. Šutinienė, I. (2010) Apie atminties politikos tyrimus: sociologinio aspekto paieškos. Iš: *Šiuolaikiniai istorinės sąmonės formavimo būdai: prielaidos, galimybės ir ribos*. Vilnius: VU leidykla, p. 31–44.
 27. Žmuida, E. (2022) Lietuvių atminties kultūra: įsivaizduojamos bendruomenės ir atminties karai *Lituanistica*, Nr. 1, p. 19–32.
-

C. TEMOS SĄVOKŲ APIBRĖŽTYS

Aneksija – svetimos valstybės teritorijos prijungimas prie savosios.

Atminties kultūra, atminimo kultūra – per komunikacines praktikas simboliškai išreiškiama reikšmių sistema (į kurią įeina elgesys, konvencijos, normos ir t. t.), įvairiomis praeities reprezentavimo formomis aktualizuojanti praeitį ir stimuliuojanti kolektyvinę atmintį (Šaltinis: <https://www.istorija.lt/mokslas/mokslines-programos/atminties-kultura-lietuvoje.-d.-1/157>).

Atminties politika – institucionalizuotą veiklą, kurios tikslas aktualizuoti atrinktus atminimus reprezentacijose, ritualuose ir inscenizacijose ir daryti tai siekiant pateisinti savo tikslus ir veiksmus (Nikžentaitis, 2021).

Atmintina diena – reikšminga diena, susijusi su esminiais Lietuvos valstybingumo kūrimo ir įtvirtinimo faktais ir (ar) įvykiais, visuotinių vertybių propagavimu, atminimo kultūros ir gyvosios istorijos išsaugojimu (LRS Įstat. 1997 07 03, nr. VIII-397).

Autoritarinis režimas – politinio režimo forma, vieno asmens ar jam lojalios grupės asmenų valdžia, pagrįsta asmens kultu, konstitucinių teisių ir laisvių pažeidimais, nusikaltimų žmoniškumui ir (ar) karo nusikaltimų vykdymu (LRS Įstat. 2022 12 13, nr. Nr. XIV-1679).

Dezinformacija – tai sąmoningas klaidinančių žinių skleidimas, siekiant formuoti ar paveikti viešąją nuomonę, asmenį ar organizaciją (Burinskaitė, 2007; Misinformation and Disinformation).

Dezorientacija – gyvenimo suvokimo ir susivokimo gyvenime trikdymas ar trikimas, klaidinimas ar klydimas, nesusigaudymas (Šaltinis: <https://www.zodynas.lt/terminu-zodynas/d/dezorientacija>).

Euristika – „tai menas rasti reikiamą medžiagą atsakymams į istoriko klausimus“ (Norkus, 1996, 60). Istorijos tyrimo etapas, kurio metu formuluojamas tyrimo klausimas, ieškoma medžiagos, kuri padėtų atsakyti į išsikeltą klausimą.

Faksimilė – tiksli originalo (parašo, rankraščio, dokumento) kopija, gaunama spaudos ar fotografijos būdu.

Fasadinės organizacijos – organizacija, kuri veikia kaip kitos organizacijos ar grupės, pavyzdžiui, nusikalstamos grupuotės ar žvalgybos agentūros, veidas, kad nuslėptų tos organizacijos ar grupės veiklą (Šaltinis: <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/front-organization>).

Identitetas – tapatybė. Ji apima prisiminimus, patirtį, santykius ir vertybes, kurios sukuria žmogaus savimonę – savo esmės, savybių ir vaidmens supratimą. (*Identity*. In: <https://www.psychologytoday.com/us/basics/identity>; *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vilnius: Mintis, 1972, p. 687).

Ideologija – idėjų, įsitikinimų, pažiūrų, vertybių sistema, būdinga konkrečiai politinei sistemai, socialinei grupei, meno srovei ir (ar) kryptčiai, visuomenės sluoksniui (LRS Įstat. 2022 12 13, nr. Nr. XIV-1679).

Interpretacija – istorijos tyrimo proceso dalis, kurios metu įvyksta faktų susiejimas, sujungimas, minties ir prasmės sukūrimas.

Invazinis, invazija – karinis įsiveržimas į kitą šalį, užpuolimas.

Istorijos politika – kova dėl galios veikti istorinę atmintį ir identitetą bei tos galios panaudojimas (Norkus, 2007).

Istorijos tyrimo metodai – yra istorinio mąstymo taisyklių visuma.

Istorinė atmintis – tai kolektyvinės arba visuomenės pastangos išlaikyti atmintyje JAI svarbius istorinius įvykius.

Istorinė propaganda – tikslingas istorijos faktų **interpretavimas**, siekiant ideologinių, politinių ar kitų tikslų.

Istorinis pasakojimas – mentalinių operacijų sistema, apibrėžianti istorinės sąmonės sritį (Rüsen, 2007, 64)

Kritika – istorijos tyrimo etapas, kurio metu kritiškai įvertinama renkama, ar jau surinkta, medžiaga – šaltiniai, atrenkami esminiai faktai.

Manipuliacija – slaptas pasinaudojimas tam tikromis socialinėmis, finansinėmis, psichologinėmis ir kitomis aplinkybėmis, faktų ar duomenų iškraipymas, melavimas, sukčiavimas, gudrybės norint ką nors paveikti, valdyti, gauti naudos sau ar kitam asmeniui, grupei, organizacijai, institucijai (Šaltinis: <https://www.vle.lt/straipsnis/manipuliacija-1/>).

Marginalas – tai žmogus, esantis įvairių skirtingų socialinių grupių, sistemų, kultūrų paribų ir patiriantis jų normų, vertybių ir kt. poveikį, dažnai prieštaringą (Šaltinis: <https://www.zodynas.lt/terminu-zodynas/m/marginalas>).

Monografija (mokslo monografija) – neperiodinis ir netęstinis leidinys, kuriame sistemingai ir (ar) išsamiai išnagrinėta viena tema (dalykas), aiškūs ir žymūs naujumo ir kiekvienai mokslo sričiai arba kryptčiai savi mokslinio elementai; monografija privalo turėti ISBN numerį, mažiausia įskaitoma apimtis – 8 autoriniai lankai (1 autorinį lanką sudaro 40 000 spaudos ženklų).

Netikros naujienos – melaginga, dažnai sensacinga informacija, skleidžiama prisidengiant naujienų pranešimais (Skarzauskiene, Maciuliene, Ramasauskaite, 2020).

Pamfletas – grožinės literatūros ir publicistikos žanras – satyrinis aktualios tematikos kūrinys, išjuokiantis, ironizuojantis konkretų asmenį arba asmenų grupę, socialines politines institucijas.

Pripažinimas *de facto* – „teisinis aktas, kuris formaliai ir laikinai, bet dar be galutinio sprendimo, patvirtina naujai susikūrusios valstybės faktą ir kuris duoda galėjimo užmegzti laikinus santykius su kalbama valstybe.“ (Rutenbergas, 1927)

Propagavimas – idėjų, teorijų, vertybių, pažiūrų, prekių ženklų, simbolių skleidimas ir agitavimas už juos (-as) (LRS Įstat. 2022 12 13, nr. Nr. XIV-1679).

Reprodukcija – poligrafinė dailės (grafikos, tapybos) kūrinio kopija.

Straipsnis (mokslinis straipsnis) – pagrindinė įvairiausių mokslinių tyrimų sklaidos priemonė.

Totalitarinis režimas – politinio režimo forma, pagrįsta neribota valstybės valdžia, totalia visuomenės kontrole, žmogaus individualumo paneigimu, cenzūra, politinėmis represijomis, masiniu teroru, konstitucinių teisių ir laisvių pažeidimais, nusikaltimų žmoniškumui ir (ar) karo nusikaltimų vykdymu (LRS Įstat. 2022 12 13, nr. Nr. XIV-1679).